

Joachim de Fiore: Az összhang mestere, vagy lázító?

„...és Joákhim bölcs apátot
Calabriából, nézd még tündökölni,
ki jós lelkével a jövőbe látott.”
(Dante)¹

Joachim de Fiore (olaszosan Gioacchino da Fiore) a mozgalmas 12. század egyik legnagyobb és legösszetettebb egyházi személyisége Európában. Vannak, akik profetikus mozgalom atyjának nevezik (Karl Heussi), mások az eszkatológia iránti fogékonyságát emelik ki (Karl Löwith), megint mások millenaristának (Bernard McGinn) vagy mindenekelőtt exegétának tartják (Henry Mottu). Hogyan rakódhat ilyen sokszínű hagyomány egyetlen személyiségre?

Ennek egyik magyarázata Joachim apát évszázadának, a 12. századnak a mozgatóerőiben rejlik. Hatalmas méretű politikai események mellett (küzdelem az iszlámmal, keresztes hadjáratok; az egyház világi hatalmának csúcsa felé tart; a pápai kúria harca a német-római császárral stb.) alapvető spirituális átalakulás zajlik ekkor (szegénységi mozgalmak kibontakozása – apostoli életideál, érdeklődés a Szentírás iránt; szerzetesi reform a ciszterci rend megalapítása, majd Szent Bernát működése nyomán stb.). Mindez mélyen befolyásolta mind Joachim, mind kortársai érdeklődését.

Másfelől felmérhetetlen Joachim évszázadokra kiterjedő szellemi megtermékenyítő hatása. Éppen ezért érzékenyen kell különbséget tennünk saját gondolatai és szellemi hagyatéka, valamint ezeknek – tanítványai és követői körében kifejlődött – hatástörténete között, amely számos új vonást vetített vissza az egykori mesterre.² Mindezt szem előtt tartva fordítsuk figyelmünket az ő életének és munkásságának vizsgálatára, különös tekintettel egyedülálló történelemszemléletére.

Joachim de Fiore élete és művei

1135 körül született a dél-itáliai Calabriában, a Cosenza melletti Celicóban helybéli hivatalnok fiaként. Egy későbbi vitában történik utalás arra, hogy családja zsidó eredetű lehet, de erre más bizonyíték nincsen.³ Tény az, hogy héberül nem tud,

¹ „... il Calabrese abate Gioacchino di spirito profetica dotato.” Dante: *Istene színjáték*, Paradicsom, XII.

² Éppen ezen a ponton érzem Karl Löwith *Világtörténelem és üdvtörténet* című könyve Joachimra vonatkozó – egyébként kitűnő – fejezetének gyengéjét. A szerző pontosan kifejti a két hagyományréteg megkülönböztetésének fontosságát, de a konkrét tárgyalásban ezt mégsem alkalmazza világosan és következetesen. Bernard McGinn is átlépi egyszer ezt a határvonalat *Antikrisztus* című könyvében, amikor Joachimot – vélhetőleg hatástörténetének befolyására – millenaristának nevezi. Objektivitásában, tiszta megkülönböztetésében Henry Mottu tanulmánya mértékadó.

³ Auxerre-i Gaufrid Clairvaux-ban, két foliókötetben fennmaradt prédikációiban – melyekben „Joachim apát tévelygő és átkozott tanítása” ellen szól – találunk egy utalást Joachim esetleges zsidó származására. Grundmann, 360. Ellene szól azonban egy magától Joachimtól származó fiatalkori traktátus, amely az *Adversus Iudeos* címet viseli.

míg latinul és görögül viszont igen jól. Ez arra utal, hogy ifjúként családi rangjának megfelelő képzésben részesült,⁴ majd udvari és kancelláriai szolgálatba lépett. Számos diplomáciai küldetésben vett részt udvari hivatalnokok és egyházi személyiségek kíséretében. Ezt követően időben nehezen behatárolhatóak életének eseményei. Tényként azt ismerjük, hogy (valószínűleg Bizánc és Szíria érintésével) a Szentföldre ment,⁵ ahol Jézus működésének színhelyeit kereste fel, illetve szerzetesi közösségeket látogatott meg. Itt részesült különleges megvilágosodásban a Tábór-hegynél.⁶

Miután visszatért a Szentföldről, a Róma közeli Sambucina ciszterci kolostorába vonult, ahol azonban még nem tett fogadalmat. Elhagyva a kolostort egy rövid ideig vándorprédikátorként működött, bár a szerzetesi közösségekkel ekkor sem szakadt meg kapcsolata. Ezután Corazzo kolostorába⁷ lépett, ahol apáttá választották (1177-ben említik először apátként), amit először nem akart vállalni, mivel „csendes életre vágyott”. A következő évtized közepén már a dél-római Casamari kolostorában találjuk, ahol fő műveinek jelentős részét írta (műveinek megírásához a pápa hozzájárulását is kikérte!).⁸

Sambucinai tartózkodása idején egyszer húsvét éjjelén víziban volt része: „Hirtelen, meditáció közben kinyilatkoztatást kaptam mintegy az intelligencia lelki szemeivel világosan felfogva annak a könyvnek [ti. a Jelenések könyvének] a teljességét és az Ó- és Újszövetség teljes összhangját.”⁹ E belső élmény nyomán születtek meg Casamariban az *Expositio in Apocalypsim* (A Jelenések könyvének magyarázata) és a *Liber Concordiae Novi ac Veteris Testamenti* (Az Ó- és Újszövetség összhangjáról) című írásai. Mindkettő jelentős forrás Joachim újszerű történelemértelmezéséhez. Ezután írta *Psalterium Decem Chordarum* (Tízhangú zsoltároskönyv) című művét és

⁴ A Joachimról szóló későbbi legendák előszeretettel hangsúlyozták, hogy tanulatlan és analfabéta ember volt – ezzel akarták kiemelni a kontrasztot korábbi tudatlan állapotára és későbbi csodás ismeretei és lelki beavatottsága között. Robert de Auxerre krónikás jegyzi le: „... azt mondta pedig [ti. Joachim], hogy neki, aki a betűket sem ismerte, az Úr anyagya előhozott egy könyvet ezt mondva: Lásd, olvasd és értsd!” Grundmann, 86.

⁵ Szentföldi utazásának időpontját Mottu 1156/57-re teszi, Grundmann ezzel szemben valamikor 1166/67 utánra, míg Puskely Mária 1148/49-re.

⁶ Első megvilágosodásának élményéről több legenda is beszámol. Az egyik szerint Joachim szentföldi tartózkodása idején a Tábór-hegynél nyitott Szentírást lát, ekkor érti meg annak értelmét. Reeves, 21.

⁷ Corazzo kolostort először 1211-ben említik ciszterciaként, korábbi hovartartozásáról nincs adat. Joachim kötődéséhez a ciszterci rendhez és szellemiséghez ekkor azonban még nem férhet kétség. Grundmann, 304–308.

⁸ 1184-ben Veroliban járt e célból sikerrel III. Luciusz pápánál, majd 1186-ban Veronában III. Orbánnál. 1188-ban a Jelenések könyvéről írt kommentárjának velencei kiadása alkalmából maga III. Kelemen pápa írt levelet, melyben Joachim exegetikai fáradozásait méltatta. Mottu, 252.

⁹ A legenda szerint egyszer a sambucinai kolostor kertjében sétált egyedül, s egyszer csak egy angyalt vett észre, aki kelyhet adott neki, és ivásra biztatta. Mikor a kelyhet a maradék itallal visszaadta, az angyal azt mondta, hogyha teljesen kiitta volna, minden ismeret birtokába jutott volna. A legenda mögött álló valós eseményre így emlékezett maga Joachim: „Subito mihi meditantii aliquid, quamdum mentis oculis intelligentie claritate percepta de plenitudine libri huius et tota veteris ac novi testamenti concordia revelatio facta est.” Reeves, 21.

egy jelentős traktátust Szent Benedek Regulájáról (*De vita sancti Benedicti et de officio divino secundum eius doctrinam*).

Utóbbi írásában már tükröződött az a vita, amely a ciszterci renden belül folyt „eremita vita” néven. Ebben Joachim, akire erős hatással volt a szerzetesség eremita hagyománya és gyakorlata, az egyénileg végzett kontempláció irányába mozdult el. Ennek nyomán alapított – pápai engedéllyel – ciszterci szerzetesi közösséget Fiorében 1188-ban. E közösségnek adott később saját szabályzatot, melynek szövegét nem ismerjük, csak pápai jóváhagyását (1196), valamint többszöri megerősítésének dátumait.¹⁰ A ciszterci renddel való szakítása 1192-ben lett végleges, amikor a rend generális káptalanja szökevénynek (fugitivus) nyilvánította.

Ekkor már széltében ismert volt Joachim prófétai képessége, melyről maga így nyilatkozott: „Se proféciam, se jóvendöléssem, se kinyilatkoztatásom nincs róla, hanem Isten – mint mondja –, aki egykor a prófécia lelkét adta a prófétának, nekem a lelki megértést adta, hogy Isten Lelkével a Szentírás minden titkát a legvilágosabban megértsem, ahogyan a szent próféták megértették, akik azt egykor Isten Lelkével kihirdették.”¹¹ A feljegyzések szerint már 1184-ben, mikor Veroliban járt a pápa engedélyt kérni írásműveihez, már a középkorban elterjedt Szibilla-könyvekből, valamint a Jelenések könyvéből magyarázta a jövőt III. Luciusnak (különösen a Rómára váró csapásokat). Ennél sokkal nevezetesebb 1190–91 telén történt találkozása Messinában a keresztes hadjárat során a Szentföld felé igyekvő I. Richárd angol királlyal. Roger of Hoveden krónikás feljegyzése szerint itt tette nevezetes kijelentését a Jel 12,3 alapján az Antikrisztusról, aki „már megszületett Róma városában, és az apostoli székbe emeltetik majd”.¹² 1191-ben találkozott először VI. Henrik német-római császárral, akinek szintén jóvendölt sikeres itáliai háborúiról, melyben Ezékiel 26–28 alapján azonosította őt Nebukadneccar babilóniai királlyal, Isten büntető eszközével. Ettől fogva VI. Henrik, majd 1197-ben bekövetkezett halála után özvegye jelentős adományokat juttatott Joachimnak, illetve az általa alapított rendnek.

1198-tól azonban egyre több támadás érte a fiorei apátot, aki 1200-ban írt szellemi testamentumában már ekképp tett vallomást: „Csorbitatlanul hiszem, amit az egyház hisz, és az erkölcsökben éppúgy, mint a tanításban alávetem magam a korrekciónak, elhagyom, amit az elhagy, és elfogadom, amit az elfogad. Szilárdan hiszem, hogy a poklok kapui sem vehetnek erőt rajta: (...) nem elhagyni hitét a világ végezetéig. Ezt

¹⁰ III. Celesztin pápa 1196-ban hagyta jóvá Joachim rendjének, az Ordo Florentisnek az alapítását és konstitúcióját. 1204-ben III. Ince, 1216-ban és 1220-ban III. Honorius erősítette meg. III. Honorius, IX. Gergely és IV. Sándor megreformálható bencés és ciszterci kolostorokat adott át a rendnek. A 13. század végén férfimonostoraik száma elérte a hatvanat, apácamonostoruk mindössze négy volt. Már ebben a században számos rendtag lépett át a koldulórendekbe, különösen is a ferencesekhez. A rend a 14. században hanyatlásnak indult, 1570-ben tagjai – pápai engedéllyel – többnyire a ciszterciekhez csatlakoztak. Utolsó két kolostoruk 1808-ban zárta be végleg kapuit. Mottu, 250–254; Puskely, 303.

¹¹ „Respondit se neque prophetiam neque conjecturam neque revelationem de his habere; sed Deus, inquit, qui olim didit prophetis spiritum prophetiae, mihi dedit spiritum intelligentiae, ut in Dei spiritu omnia mysteria Sacrae Scripturae clarissime intelligam, sicut sancti prophetiae intellexerunt, qui eam olim in Dei spiritu ediderunt.” Grundmann, 324.

¹² „Iam natus est in civitate romana et in sede apostolica sublimabitur” Reeves, 8

magam írtam és saját kezemmel erősítem meg, Joachim apát, az Úr testté létele után 1200-ban.”¹³

1202. március 30-án halt meg a giovei Szt. Márton kolostorban. Halotti leplét 1240-ben vitték át a fiorei Szt. János apátságba. 1346-ban sikertelen eljárást folytattak le kanonizációja ügyében – ennek ellenére az általa alapított rendben, valamint a ferencesek körében nagy tiszteletnek örvendett.

Joachim hermeneutikai módszerének és szimbolikájának főbb jellegzetességei

E vizsgálat alapját Joachim írásai képezik, melyek közül több befejezetlen maradt. Ez utóbbiak közül kiemelkedik a *Tractatus super Quatuor Evangelia* című, amely – élete végén – erős szövegharmonizációs törekvéseit mutatja. A Szentírás egészére is alkalmazta ezt a szemléletet, így beszélhetünk nála paralelizmusról, amely az Ó- és Újszövetség közötti párhuzamokat keresi (tartalom, esemény, helyszín stb.) a „similitudo” alapján.¹⁴ Nem egyszerűen allegorikus értelmezésről van itt szó, hanem a párhuzamok konkrét, történeti megfeleltetéséről. Az így megjelenő paritás már tervszerűséget is mutat a fejlődési fokok egymásra következőségében, e fejlődés természetére azonban még vissza kell térnünk Joachim történelemszemléletének vizsgálata során.

Az Ó- és Újszövetség párhuzamát Joachim a konkrét történeti eseményekre alkalmazta, ezzel pedig merészen új, saját útra lépett. Az ó- és újszövetségi korszak (első és második státusz) összefüggései – melyeket csak lelki megismeréssel (intelligentia spiritualis) lehet megérteni – előre vetítenek egy harmadik korszakot is, melynek összefüggései a második korszakkal a történelmi fejlődés szempontjából az előbbiekkal teljesen megegyeznek. Ez a határozott tartalmú összhang (concordia) egyben egyfajta kiegyenlítést is jelent ebben a koncepcióban, hiszen minden szentírási szövegnek „jelentéstopplete” van a korszakok összefüggésének szempontjából, például az ószövetségi próféták esetében nemcsak a konkrét, korabeli tartalmat kell vizsgálni, hanem a korszakok közötti tervben elfoglalt helyet is.

Másik, befejezetlenül maradt műve, a *Liber figurarum* is mutatja (gondolatainak sematikus ábrázolása tizenhat képben), hogy mekkora jelentősége volt számára a szimbólumoknak. Itt mindenekelőtt – nem leszűkített értelemben vett – bibliai szimbólumokat kell értenünk: a szentírási események, személyek, számok stb. világából vette szinte teljes eszköztárát Joachim (még számszimbolikáját is idesorolhatjuk!). Mégis ki kell emelnünk szimbolizmusának eszkatologikus jellegét, melyben az eszkatológiai tartalom konkrét történelmi szimbólumokban jelenik meg újra. Példának hozhatjuk Illést, akit nemcsak prófétának, hanem az eremita életideál hirdetőjének és a lelki egyház (ecclesia spiritualis) újraalapítójának is tartott – és a vele párhuzamba állított Szent Benedeket, aki ebben az esetben az Illés képviselte eszkatologikus tartalom történeti

¹³ „Credens ad integrum que ipsa credit: et tam in moribus quam in doctrina suscipiens correctionem, abiiciens quos ipsa abiicit, suscipiens quos suscipit ipsa. Credens firmiter non posse portas inferi prevalere adversus eam: ...non deficere fidem eius usque ad consummationem seculi. Hoc scriptum feci ego Joachim abbas et propria manu roborari anno domini incarnationis 1200.” (*Liber Concordiae*) Reeves, 29.

¹⁴ Személyeknél példaként említhető az Ábrahám–Zakariás (Keresztelő János apja), Sára–Erzsébet, Izsák – Keresztelő János, Jákób – Krisztus mint Emberfia, valamint a 12 ősatya – 12 apostol párhuzam. Mottu, 257.

szimbóluma is.¹⁵ Általánosan is megállapíthatjuk, hogy szimbolizmusában a szentírási exegézis, a spirituális tartalom és a történeti események összefüggésének feszültsége uralkodik.

Joachim történelemszemlélete

A történelem szakaszolása Joachimnál

A történelem szakaszolása már az apostolok, különösen pedig Szent Ágoston óta ismert volt a keresztény egyházban.¹⁶ Eltérő üdvtörténeti szempontok alapján számos, egymástól tartalmilag és számszerűleg is különböző korszakolás volt ismert ebből a hagyományból a középkor folyamán is, így nem meglepő, hogy maga Joachim is többféle felosztást követett,¹⁷ amelyek közül azonban kiemelkedett trinitárius történelemfelosztása.

„Három időszak van a Személyek háromságához hasonlóan”¹⁸ – mondja Joachim a Szentháromság személyeire utalva. „Tehát az első korszak Ádámnál kezdődik, a második Uzzijjánál, Júda királyánál, a harmadik pedig közvetlenül a boldog Benedek után. Miért így? Mivel a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik. Mert ha egyedül az Atyától származna, mint a Fiú, úgy kellene tekintenünk, hogy a klerikusok rendje és a szerzetesek rendje ugyanakkor kezdődnének, és mindkettő egyszerre érne véget. Ha viszont egyedül a Fiútól, amint a Fiú egyedül az Atyától, úgy a harmadik korszak csupán a Szentlélekre látszik vonatkozni, ahogyan a második a Fiúra. Mivel valóban egy az Atya, akitől a Fiú és a Szentlélek származik: egy természetszerűleg, ami az Atyától van: helyesen tulajdonítják az első státuszt az Atyának, a másodikat egyedül a Fiúnak, a harmadikat pedig közösen a Fiúnak és a Szentléleknek.”¹⁹

Joachim történelemfelosztása tehát jellegzetesen trinitárius. A három korszak számos jellemzőjében különbözik egymástól: az első korszak a laikusok korszaka, a törvény ideje (Ádám); a második a papok korszaka és az evangélium ideje (Ézsaiás); a

¹⁵ „Valóban, a nagy Illés az, akinek el kell jönnie, hogy mindent beteljesítsen, aki bevezette a szerzetesi vagy eremita életnek ezt a formáját: mert ahogyan az Ószövetség szava különösen a világi rendnek felel meg, az Újszövetségé pedig a papi rendnek, éppúgy egy a Szentlélek a szerzetesi renddel.” (!) (Tractatus 195) Mottu, 262.

¹⁶ Itt említhetjük a Pál apostolra visszavezethető hármasság felosztást: törvény előtt, törvény alatt és kegyelem alatt Róm 2,12–15 és 6,14–15 alapján. Ugyancsak felelevenítették Dán 2 alapján (a négyféle anyagból készült szobor) a négy részre bontást. A legelterjedtebb volt Szent Ágoston nyomán a teremtés 6+1 napja szerinti hetes felosztás, mely szerint Krisztus után a hatodik világkorszakban, közvetlenül a sabbath korszaka előtt vagyunk.

¹⁷ Joachim az Újszövetség korszakát például hét részre osztotta fel a Jel 12 hatására (hétfejű sárkányról): az egyház hét üldöztetésének idejére. A hét antikrisztusi figura: Heródes (a zsidók általi üldözés), Néró (a pogány egyház-üldözés), Constantius (eretnekek egyházüldözése), Mohamed (a szaracén üldözés), „Mesemoth” (és a Babilon fiai általi üldözés), Szaladin (aki 1187-ben elfoglalta Jeruzsálemet) és a „Hetedik Királyt, akinek méltán Antikrisztus a neve, habár lesz hozzá hasonló, nem kevésbé gonosz – akit a farok jelképez.” McGinn, 151.

¹⁸ „Tria tempora ista ad similitudinem trium Personarum.” Mottu, 260.

¹⁹ „Igitur primus ordo initiatus est ab Adam: secundus ab Ozia rege Iuda: tertius secundum aliquid a beato Benedicto. Quare sic? Quia Spiritus Sanctus a Patre Filioque procedit. Si enim a solo Patre procederet sicut Filius, oportu- num esse videtur ut ordo clericorum et monachorum similiter inciperent: et simul ambo consumptionem acciperent. Si autem a solo Filio sicut Filius a solo Patre, ita videtur pertinere tantummodo tertius status ad Spiritum Sanctum, quomodo secundus ad Filium. Quia vero unus est Pater a quo procedunt Filius et Spiritus Sanctus: unus scilicet qui a Patre: recte primus status ascribitur Patri: secundus soli Filio: tertius communis Filio et Spiritui Sancto.” Reeves, 18–19.

harmadik a szerzetesi ideál korszaka, az Ó- és Újszövetség lelki megértésének (intelligentia spiritualis) az ideje (Illés és Benedek). Ebből is kitűnik, hogy a három korszak időben nem különül el élesen egymástól, határai átfedésben vannak. Az első korszak Ádámától Krisztusig tart és Ábrahámnál éri el csúcspontját, a második Uzzijjától körülbelül Joachim koráig és Keresztelő János apjában, Zakariásban éri el csúcspontját, a harmadik korszak előkészítése pedig már Benedekkel megkezdődött és a világ végével végződik. A korszakhatárokat Joachim negyvenkét nemzedékenként állapítja meg,²⁰ ami nyilvánvaló utalás Jézus genealógiájára Máté evangéliuma szerint, s ezt az újszövetségi időre is folytatólagosan alkalmazza.²¹

Vajon ez a trinitárius szemlélet milyen viszonyban áll nála a krisztusi váltságmű és a két szentírási testamentum érvényével? „Az első korszakfelosztást az A jelöli, amely háromszögű elem, a másodikat a w jelöli, melyben két ág jön elő a középpontból. Tehát mindkettőt ismerni kellett: mivel mindkettő teljességgel a katolikus hithez tartozik.”²² Eszerint kétféle korszakolás létezik egymással párhuzamosan: az egyik az előzőekben ismertetett hármasság felosztás, a másik viszont a két szövetségi kiválasztás szerint: „Kettősnek mondtuk az összhang okát, miszerint háromnak mondtuk a kiválasztottak rendjét, és kettősnek a hitre elhívott népeket [ti. a zsidók és a pogányok].”²³ Kétségtelen, hogy Joachim krisztológiája erősen háttérbe szorul a Szentlélek munkája, illetve korszaka iránti intenzív érdeklődése következtében, sőt nem túlzás azt állítani, hogy szinte alárendeli a pneumatológiának. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy pneumatológiája során sohasem veti el vagy kérdőjelezi meg a krisztológiai alapot! A Szentlélek (és a Fiú!) korszaka abban különbözik a megelőzőektől, hogy abban a spiritualis intelligentia által áttérés következik be a Szentírás lelki megértésében. Semmiképpen sincsen szó azonban tanításában triteizmusról. Ahogyan az egy Isten, az Atya, a Fiú és a Szentlélek háromságának titkában a legmélyebb összhang uralkodik, ez uralja a korszakok egymáshoz való viszonyát is.

A harmadik korszak: Joachim eszkatológiája

Mit várt tulajdonképpen az apát a harmadik korszaktól, amelyet a Szentlélek beköszöntő korszakának is nevezhetünk? Mit hoz az új korszak, ha az összemosódó időhatárok egyáltalán lehetővé teszik számunkra, hogy gyökeresen újak tekintsük?

Joachim exegetikai munkája és misztikus, lelki élményei hatására jut el vezérfogalmához, az intelligentia spiritualishoz, amely a betű szívébe (vagy méhébe) van eltemetve: „... elpusztítják tehát Krisztust és sirba zárják: elpusztítják a lelki megér-

²⁰ Az összhangra épített megfeleltetést a nemzedékek között is kimutatja Joachim az Ó- és Újszövetség eseményeiben. Pl. a 38. ószövetségi generáció Jójákim király, aki fellázadt Babilon ellen – ezzel párhuzamos V. Henrik német-római császár uralkodása, aki Róma ellen lázadt fel, és az egyház szabadságát megszüntette; a 39. generáció Jójákin, akinek uralkodása alatt a nép fele Jeruzsálemben marad, míg a másik felét Babilonba hurcolják – és a szkizma IV. Viktor és III. Sándor pápa között (2KIr 23–24). Grundmann, 366.

²¹ A harmadik korszak beköszöntét – negyvenkét nemzedéket és nemzedékenként harminc esztendőt számítva – 1260 körülre várták Joachim követői. Számos probléma adódott körükben az ezzel kapcsolatos számítások és várakozások miatt.

²² „Prima diffinitio designatur in A quod est elementum triangulatum. Secunda designatur in w in quo virgula de medio duarum procedit. Utrumque ergo sciri oportuit: quia utrumque plenarie pertinet ad catholicam fidem.” Reeves, 19.

²³ „... duplicem esse diximus causam concordiae secundum quod tres esse diximus ordines electorum, et duos populos vocatos ad fidem.” Reeves, 20.

tést (spiritualem intellectum) is a betű alá rejtve.²⁴ Ezzel szemben a Szentlélek korszakát ez a lelki megértés uralja majd, amikor a Szentírás betűjének sírjából Krisztus győzelmesen lép elő. Erre tanulással és elsősorban kontemplációval kell készülni, mivel akkor „elmúlik majd a tanítás fáradsága és megmarad a szeretet szabadsága”.²⁵ Itt válik érthetővé, hogy a kontemplatív, különösen is az eremita szerzetesi élet iránt elkötelezett apát miért köti e harmadik korszakhoz a szerzetesség rendjét, és miért várja, hogy „az egész világ egyetlen, hatalmas ciszterci kolostorra formálódjék” (Mottu) lelkileg. Ezért emeli ki a Szentírásból és az egyház történetéből újra és újra a lelki egyház (ecclesia spiritualis) személyeit (Illés, Benedek stb.), hiszen azt várja, hogy az eljövendő korszakot a lelki emberek (viri spirituales) uralják majd.²⁶

E ponton merül fel a millenarizmus kérdése: vajon a tökéletesség, a szentek uralmának Krisztus ítéletét megelőző földi békekorszaka-e a beköszöntő új korszak? Bár Joachim kétségtelenül nagy várakozásokkal tekint előre (a zsidóság és a pogány népek megtérése, az egyház egységének helyreállítása), mégis túlzás lenne ezt millenarizmusnak nevezni.²⁷ Érdemes emlékezni arra, hogy az összhang elve alapján a harmadik korszakot is a megelőző kettővel egyezésben levő szakaszok jellemzik majd, a végén pedig eljön majd a második Antikrisztus. A fiorei apát mindenestre nagyon óvatosan fogalmazza meg erről gondolatait (nem így későbbi követői, akik „kipótolják” ezt a hiányt), méltón ahhoz a gondolatához, hogy amiként a második korszak jellemző alakja Péter apostol (az egyház kösziklaja), úgy a harmadik a misztikus János apostol lesz.

Bár Joachim kétségtelenül beállítható a történelem és az üdvtörténet összefüggéseit kutató szellemi folyamat alakulását döntően befolyásoló személyek közé (amint azt Löwith is teszi már említett művében), gondolati rendszere önmagában nem tekinthető a világ (és benne az egyház) történetén végigvonuló fejlődés elméletének. Ennek oka mindenekelőtt az, hogy a Szentháromság egy Isten valósága mindvégig ott lüktet gondolatrendszerében minden elemében.

A harmadik korszak: az Antikrisztus, az egyház és a szentségek

Joachim exegetikai érdeklődése és történelemszemlélete egyaránt szükségessé tette, hogy nyilatkozzék az Antikrisztusról: „János és János Mestere [Krisztus] azt mondják, hogy sok Antikrisztus jön. Pál másrésztől megjósolja, hogy egy lesz. Ahogyan sok szent király, pap és próféta előzte meg Jézust, aki egy személyben volt király, pap és próféta, úgy az Antikrisztus

²⁴ „Occiderunt ergo Christum et sepelierunt in monumento: occiderunt et spiritualem intellectum velantes eum sub littera...” Reeves, 17.

²⁵ „...transibit itaque labor doctrine et remanebit diligendi libertas” Reeves, 17.

²⁶ Itt kell megjegyezni, hogy a 12. században e gondolatokat természetszerűleg a szegénység mozgalma eszményeivel hozták összefüggésbe. Így nem meglepő, hogy a Joachim halála után néhány évvel megalakult ferences rend magára ismert a viri spirituales fogalmában, és Joachim eszméit nemcsak szívesen fogadta, hanem radikálisan tovább is gondolta és átdolgozta. Ez jelenti gondolatainak hatástörténetében a robbanást. Nem utolsósorban ennek nyomán indított vizsgálatot, illetve ítélte el a joachimita tanokat az egyház.

²⁷ Bernard McGinn megállapítása – saját millenarizmusértelmezését alapul véve – azonban helytálló: „A fiorei apát (...) visszatért a millenarizmushoz, azaz ahhoz a meggyőződéshez, hogy a történelem nem egyszerűen bajok elháríthatatlan halmozódása a legeslegrosszabbig, az Antikrisztus-féle üldözöttség. Isten tervében még az örökkévalóság hajnala előtt szerepel az egyház életének egy új és jobb földi szakasza.” McGinn, 149–150.

előtt, aki maga is úgy tesz majd, mintha király, pap és próféta volna, sok szentségtelen király, hamis próféta és antikrisztus jár majd.”²⁸ Az újszövetségi kor már említett hetes felosztása mind a keresztény egyház üldöztetésének egy-egy korszakán alapul. Ennek végén jön el a nagy Antikrisztus (magnus vagy maximus Antichristus), akinek kilétét azonban sosem konkretizálja, őrizkedik „az Antikrisztus eredetéről és cselekedeteiről valamint a világ végéről szóló apokrif iratokból való haszontalanságotól”.²⁹ Annyit azért leír, hogy „abban az időben a Sárkány hetedik feje is felkel majd, tudniillik az Antikrisztusnak nevezett király, s vele együtt hamis próféták sokasága. Úgy gondoljuk, nyugat felől kél, és segítségére siet annak a királynak, aki a pogányok feje lesz. Nagy csodajeleket tesz maga és serege elé, akárcsak Simon Mágus Néro jelenlétében”.³⁰ Itt az Antikrisztus királyi jellegét emeli ki, másutt viszont papi jellegét is (egyszerre táptalaj a király-Antikrisztus és a pápa-Antikrisztus elképzelésekhez). A Jel 12,3–4-re épülő felosztás azonban említi a szövegben megjelenő hétfejú sárkány farkát is, amely – az apát értelmezésében – a harmadik korszak végén megjelenő újabb Antikrisztust, Gógot jelképezi.

Az Antikrisztus negatív erejét jellegzetes módon fogalmazza meg: „Az Antikrisztus pedig, a hamis tanító, aki csak külsődleges csodákat tesz, ellentéte Krisztusnak, aki felfedi a belső, spirituális tartalmat, amelynek megértését majd a Szentlélek eljövetele teszi teljessé.”³¹

Ebben az összefüggésben még egyszer érdemes összefoglalni, hogy a pápa-Antikrisztus lehetőségével kapcsolatos kijelentései egyáltalán nem befolyásolták a római kúria és a mindenkorai pápákhoz fűződő engedelmisségét. Nemcsak az mutatja ezt, hogy minden egyházi tevékenységéhez a pápa jóváhagyását kérte, de ezt tükrözi az életrajza végén már idézett szellemi végrendelete is. Hasonló megállapítást tehetünk a világi uralkodókkal való kapcsolatáról is. Szentírás alapján Isten büntető eszközének tekintse őket. Az ezeken túlmenő spekulációk már követőinek számlájára írhatók.³²

Mi az egyház szerepe az új korszak közeledtével? Az újszövetségi kor hatodik és hetedik szakaszában üldöztetést szenvedő egyház helyes magatartását Joachim – ószövetségi párhuzammal a fogságba vitel korával – az elszenvedésben látja. Éppen ezért kritizálja, hogy az egyház fegyverrel és erővel védelmezi jogait és állásait akár a pogányokkal (pl. kereszties háborúk), akár a német-római császárral szemben: „Kimutatam, hogy az alázatos szolgaság jobb, mint a felfuvalkodott szabadság, jobb úgymond a felfuvalkodott, nem alázatos, elbizakodott, magát meg nem hajtó hatalomnál.”³³

Mégis tévednénk, ha e szavakból a harcos egyházkritika szavát hallanánk – inkább az exegéta csendes következtetései ezek. S bár a harmadik korszakot a szerzetesség korszakának mondja a klerikusok jellemezte második korszakkal szemben,

²⁸ McGinn, 151.

²⁹ McGinn, 151.

³⁰ McGinn, 154.

³¹ McGinn, 155.

³² A „papa angelicus” elképzelés, amely az üldöztetések ideje után a békét megteremtő pápával kapcsolatos spekulációkban fordult elő, éppúgy Joachim hatástörténetéhez tartozik, mint a II. Frigyes (1194–1250) német-római császár személye körüli híresztelések, miszerint ő volna a nevezetes, megjövendölt király-Antikrisztus.

³³ „...ostendens meliorem esse servitum humilem libertate superba – superba inquam meliorem, non humili, elata, non prostrata potenti.” Grundmann, 375.

ez sem jelenti azt, hogy kétségbe vonná az egyház fennmaradását és tekintélyét. Elég itt felidézni 1200-ban papírra vetett (már idézett) szavait. Inkább arra a spirituális megelevenedésre teszi a hangsúlyt, amelyet a bekövetkező időtől vár a Szentlélek munkája nyomán.

A szentségekre vonatkozóan is tehetünk néhány figyelemre méltó megállapítást. A spiritualitás új korszaka vajon feleslegessé teszi-e a szentségeket, különösen is az eukarisztia gyakorlását? „Nem magukat a dolgokat, amint vannak, mondjuk teljességgel mulandónak (ez távol legyen!) [...]”, mivel „amit azáltal jelent, az örök.”³⁴ Tehát az új korszakban sem változik a szentség tartalma, de a jel, amelyhez kötve van, nem maradandó. Sajátságos érveléssel Jézus szavait idézi János evangéliumából: „Aki eszi az én testemet és issza az én véretem, annak örök élete van (...). A Lélek az, aki életre kelt, a test nem használ semmit.” (Jn 6,54.63) Kétségtelen, hogy e ponton Joachim gondolatai a spekuláció területére tévedtek, amellyel átlépte az ortodoxia határát. Ezzel kapcsolatban nézeteit sohasem tisztázta, így pontosan nem tudjuk, mit értett az idézett gondolatokon – vajon egy jövőbeli, szentségek nélküli, lelki egyház lebegett a szemei előtt? Tisztázatlan tanítása e kérdésben még sok félreértésre adott okot.

Befejezés

Joachim egyházi megítélése

Joachim 1202-ben bekövetkezett halála után tanítványai és követői radikálisan továbbfejlesztették gondolatait. Ennek az lett a következménye, hogy tevékenységük nyomán az egykori mesterre a gyanú egyre nagyobb árnyéka vetődött. Az ellenük folytatott egyházi eljárásokkal összefüggésben többször érte támadás a fiorei apát műveit is, több alkalommal vetették őket alá hivatalos vizsgálatnak is.

Első alkalommal 1215-ben. Ennek oka Petrus Lombardus ellen írott, *De Essentia seu unitate Trinitate* című műve, melyben ellenfelét azzal vádolta, hogy a Szentháromság kapcsán négy istenről beszélt. Ezzel szemben ő a Háromság egységét hangsúlyozta olyan erővel, amely már őt is gyanúba keverte. A IV. lateráni zsinat ezzel kapcsolatos határozata így szólt: „Ha tehát valaki Joachim imént említett mondatát vagy tanítását e részben védelmezni vagy helyeselni szándékozik: úgy mindenki által eretnekként megcáfoltatik. Ezáltal a fiorei monostort, melynek maga Joachim volt az alapítója, semmi- ben sem akarjuk elmarasztalni, minthogy ott mind a reguláris rend, mind az üdvös obszerváció megvan.”³⁵ Magát Joachimot sem ítélték el, különös tekintettel 1200-ban írt soraira, melyben a római egyház hitéhez való ragaszkodását kifejezte, műveit pedig alávetette az egyház ítéletének.

A következő nagy vizsgálat 1254–55-ben indult ellene. Követői közül Gerardo Di Borgo San Donnino ferences szerzetes *Liber Introductorius ad Evangelium Aeternum* című munkáját támadták meg a párizsi egyetem teológusai, és ennek

³⁴ „Non res ipsas, quae sunt, ex toto (quod absit!) dicimus consumandas”... „quod autem per ea significatur, eternum” Grundmann, 416–417.

³⁵ „Si quis igitur sententiam sive doctrinam praefati Joachimi in hoc parte defendere vel approbare praesumpserit, tanquam haereticus ab omnibus confutetur. In nullo tamen per hoc Florensi monasterio, cuius ipse Joachim extitit institutor, volumus derogari, quoniam ibi et regularis institutio est et obervantia salutaris...” (Mansi XXII. 986) Reeves, 32.

következtében az egykori apátot olyan tanításokkal vádolták, mint hogy a harmadik korszakban mindkét testamentum elveszti jelentőségét, s a Lélek örök evangéliuma veszi át helyüket (Jel 14,6); valamint hogy ez a harmadik szövetség a korábbi tekintélyeket és intézményeket érvényteleníti. A pápai vizsgálat nyomán a ferences szerzetes könyvében leírt három státuszról szóló tanítást 1255-ben elítélték, viszont Joachimnak egyetlen művét sem kárhoztatták.

Legendás alakját még sokáig kísérte a gyanú árnyéka – nem utolsósorban a radikális ferences spirituálisokra gyakorolt hatása miatt. Tévedésektől sem mentes tanítása mögötti őszinte elkötelezettségét mutatja, hogy ennek ellenére sem ítélte el őt az egyház egyetlen illetékes intézménye sem. S habár jellegzetes, 12. századi fénye a mi szemünknek olykor már zavaró, és szokatlan színeket is kiemel, mégis tanulságos Dante tanácsát követnünk: „...és Jóákhim bölcs apátot Calabriából, nézd még tündökölni, ki jós lelkével a jövőbe látott.”

Felhasznált szakirodalom

- Grundmann, Herbert: *Ausgewählte Aufsätze*. Bd 2. *Joachim von Fiore*. Anton Hiersemann, Stuttgart, 1977.
- Hauschild, Wolf-Dieter: *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*. Bd 1. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 1995.
- Löwith, Karl: *Világtörténelem és üdvtörténet*. Atlantisz, 1996.
- McGinn, Bernard: *Antikrisztus*. Aduprint, Budapest, 1995.
- Mottu, Henry: Joachim von Fiore. In: Greschat, Martin (Hrsg.): *Gestalten der Kirchengeschichte*. Bd 3. (Mittelalter I), 249–266.
- Puskely Mária: *Keresztény szerzetesség I*. Bencés Kiadó, Budapest, 1995.
- Reeves, Majorie: *The Influence of Prophecy in the Late Middle Ages. A Study in Joachimism*. Oxford, 1969.

